

NASLAR VE İNSAN FITRATI BAKIMINDAN TEKLİF-İ MÂ LÂ- YUTÂK'IN KONUMU

THE SITUATION OF THE DIVINE OFFERS IN TERMS OF NUŞÜŞ AND
NATURE OF HUMAN

NEZİR MAVİŞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ, MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ,
KELÂM VE İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ ANABİLİM DALI
DR., MUĞLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY,
DEPARTMENT OF KALAM AND HISTORY OF ISLAMIC SECTS
MUĞLA/TURKEY

nezirmavis@mu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0001-9762-9849>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1076930>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
21 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Accepted
21 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as
Mavis, Nezir, "Naslar ve İnsan Fitrati Bakımından Teklif-i Mâ Lâ-Yutâk'ın Konumu [The Situation of the Divine Offers in Terms of Nuşüş and Nature of Human]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/1 (Haziran/June 2022): 89-116.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

NASLAR VE İNSAN FITRATI BAKIMINDAN TEKLİF-İ MÂ LÂ-YUTÂK'IN KONUMU

Öz

Allah'ın insana güç ve imkânını aşan sorumluluklar yüklemesinin caiz olup olmadığı tartışılabilir kelâmî meselelerdendir. Fiillerinde insana tam bir özgürlük ve tercih hakkı tanıyan Mu'tezile, bu anlayış doğrultusunda teklif-i mâ lâ-yutâk'ı/güç yetirilemeyen ilâhî teklifi zulüm diye nitelemiştir. Allah'ın zulüm gibi kabih şeyler yapmasının O'nun adalet sıfatıyla bağdaşmadığından hareketle güç yetirilemeyen ilâhî teklifi caiz görmemiştir. Allah'ın sonsuz irade ve kudretinden hareket ederek O'nun dilediği şeyi dilediği şekilde yapabileceğini, bunun aksini söylemenin O'nu sınırlandırmak olacağını söyleyen Eş'arî görüşte ise güç yetirilemeyen ilâhî teklifin caiz olduğu savunulmuştur. Bu görüşlerden ilki naslarla ve insanın akıl, irade, güç ve vicdan gibi yaradılış özellikleriyle uyumlu görünmektedir. Zira Allah'ın sonsuz ilim, irade ve kudretini aciz, güçsüz ve sınırlı imkânlarla yarattığı insana karşı -teoride kalsa bile- hikmet, adalet, hakkaniyet gibi hiçbir ilke gözetmeksizin kullanıp ona üstesinden gelemeyeceği şeyler yüklemesini caiz görmek naslarla, naslarda bildirilen ilâhî adalet, hikmet, şefkat, merhametle bağdaşmadığı gibi, İslâm'ın kolaylık dini olduğunu ifade eden teysir âyetleriyle de bağdaşmamaktadır. Allah'ın kullarına, onların güç ve imkânlarını aşan yükümlülükler yüklemesini caiz görmeyen Mu'tezile, bu görüşünü akli açıdan kolayca temellendirdiği gibi, buna delil getirdiği âyetlerle de bu temellendirmeyi tutarlı şekilde yapmayı başarmıştır. Allah'ın insanlara yapamayacakları sorumluluklar yüklemesi bir yana, yapabilecekleri hususlarda bile onlara kolaylık sağladığına dikkat çeken bu anlayış, İslâm'ın kolaylık yönüyle ilgili âyetleri, ilâhî teklif görüşünü destekleyen kanıtlar mahiyetinde sunabilmiştir. Aslında teysir âyetleri ile güç yetirilemeyen ilâhî teklifin birbirini desteklemeyen yapıları dikkate alındığında birini kabul edenin diğerini reddetmesi gerektiği anlaşılmaktadır ki, Mu'tezile'nin yaptığı bu açıdan değerli ve anlamlıdır. Bir yandan, teysir âyetlerinin yorumunda Allah'ın kullarına din işlerinde kolaylık sağladığına vurgu yapan Eş'ariyye'nin öbür yandan, pratikte vaki olmasa Allah'ın kullarına güç yetiremeyecekleri sorumluluklar yüklemesinin geçerli olduğu görüşünde ısrar ederek başka bazı âyetleri buna temel yapması için ise aynı şeyi söylemek mümkün gözükmemektedir. Nakil merkezli bir kelâm anlayışına sahip olan Eş'ariyye, Allah'ın sonsuz güç ve iradesinden hareketle O'nun mülkü olan evren ve içindeki varlıklar üzerinde tasarrufta bulunurken hikmet ve adalet gibi bazı ilkelere göre hareket etmesini gerekli görmenin, O'nun kâdir Tanrı olma sıfatına halel getireceğini düşünmüştür. Dolayısıyla Allah için zulümden söz edilemeyeceği, O'nun dilediğini dilediği şekilde yapmasının adalet olduğunu söyleyen bu anlayışta, her ne kadar hakikatte vaki olmayıp teoride kalsa bile Allah'ın insana gücünü aşacak tekliflerde bulunması geçerli görülmüştür. İlahî güç ve iradeden hareketle ortaya konulan bu görüş zahiren isabetli görünse de Allah'ın hikmet, adalet, şefkat ve rahmet gibi sıfatlarına gölge düşürmekte; yaptıklarında hikmeti gözeten, kullarına şefkatle, merhametle muamelede bulunan, er-Rahmân, er-Rahîm ve el-Hakîm olan Allah tasavvuruna halel getirmektedir. İnsan irade, güç ve tercih sahibidir. Güzel ve çirkin fiillerini kendisi seçer. Bu seçme onun için var olmanın ve sınanmanın temelini oluşturmaktadır. İnsanın dinî ve dünyevî yükümlülüğünün geçerliliğinde fiillerini hür iradesiyle seçmesi, sorumluluğuyla kudret ve imkân arasında bir denge bulunması esastır. Allah'ın kullarını iman ve küfrü seçmede özgür bırakıp onları bu seçimden sorumlu tutması, insana yönelik ilâhî teklifte onun özgürlük-sorumluluk dengesiyle birlikte fitrî özelliklerini de gözettiğini göstermektedir. Eş'arîler'in fiili gerektiren kudretin insanın irade ve tercihine dayandığını söylemelerinin yanında, konuyla ilgili âyetlerin yorumunda güç yetirilemeyen ilâhî teklifte mal, imkân ve havâtr'ı

belirleyici unsurlar olarak görmeleri, güç yetirilemeyen ilâhî teklifi mutlak manada geçerli saymadıklarını gösterdiği gibi bu hususta net olmadıklarını da ortaya koymaktadır. Bu durum, onların güç yetirilemeyen ilâhî teklifi savunmadaki ısrarlarıyla birlikte değerlendirildiğinde diğer bazı görüşlerinde olduğu gibi, bu konuyla ilgili görüş ve yorumlarında da Mu'tezile karşıtlığının etkili olduğu anlaşılmaktadır. İslâm'ın kolaylık dini olduğunu belirten teysîr âyetlerini İslâm'ın kolaylık yönüyle ilişkilendirmelerine karşın, güç yetirilemeyen ilâhî teklife cevaz vermeleri bunun göstergesidir. Zira bir yorumun isabetli olmasını sağlayan temel faktör konuyu objektif bir perspektiften ele almaktır. Objektiflikten ödün verilerek ortaya konulan görüşlerin naslarla temellendirilmesi güçleşmektedir.

Anahtar kelimeler: Kelâm, Özgürlük, Sorumluluk, Teklif, Adalet, Teysîr.

THE SITUATION OF THE DIVINE OFFERS IN TERMS OF NUSUS AND NATURE OF HUMAN

Abstract

Whether it is permissible for Allah to impose responsibilities beyond his power and possibilities is one of the most controversial theological issues. The Mu'tazila, who gave full freedom and right of choice to people in their actions, described the proposal divine offer that could not be achieved as cruelty in line with this understanding. Since Allah's doing evil/bad and ugly things like cruelty is incompatible with His attribute of justice, he did not consider the proposal divine offer that could not be achieved permissible. In the Ash'ari view, which states that Allah can do whatever He wishes by acting out of His infinite will and power, and that to say otherwise would limit Him, it is argued that the divine offer that could not be achieved, is permissible. The first of these views seem to be compatible with the scriptures and the characteristics of human nature such as mind, will, power and conscience. For, it is permissible for Allah to use his infinite knowledge, will and power against the human being whom He has created with helpless, weak, and limited means -even if it remains in theory- without considering any principles such as wisdom, justice, and fairness, and to impose things that he cannot overcome, according to the scriptures, divine justice, wisdom, compassion is incompatible with scriptures, and it is also incompatible with the verses of taysîr, which state that İslâm is a religion of ease. Mu'tazila, who does not consider it permissible for Allah to impose obligations on His servants that exceed their power and possibilities, has easily justified this view in terms of reason and has succeeded in making this justification consistently with the verses that he has given evidence for. This understanding, which draws attention to the fact that Allah not only imposes responsibilities on people that they cannot do, but also facilitates them in what they can do, has been able to present the verses about the ease aspect of Islam as evidence supporting the view of divine offer. In fact, considering the non-supporting structures of the taysîr verses and the divine offer, which cannot be achieved, it is understood that those who accept one should reject the other, and what Mu'tazila did is valuable and meaningful in this respect. On the one hand, the same cannot be said for Ash'ariyya, who emphasizes that Allah facilitates His servants in religious matters in the interpretation of the taysîr verses, and on the other hand, insists on the validity of the divine offer, which could not be realized in practice, but based some other verses on it. Ash'ariyyah, who has a transmission-centered understanding of theology, considers it necessary to act according to some principles such as wisdom and justice while disposing of the universe and the beings in it, which is His property, based on Allah's infinite power and will. thought it would hurt. Therefore, in this understanding, which states that there is

no mention of oppression for Allah and that it is justice for Him to do whatever He wishes, it has been deemed valid that Allah makes proposals beyond his power, even if they do not occur in reality but remain in theory. Although this view, based on divine power and will, may seem correct on the surface, it casts a shadow over Allah's attributes such as wisdom, justice, compassion, and mercy; It harms the imagination of Allah, who is al- Raḥmān, al- Raḥīm, and al- Ḥakīm, who observes wisdom in what they do, treats his servants with compassion and mercy. In addition to the fact that the Ash'arites say that the power that requires action is based on the will and choice of human beings, the fact that they see property, possibility, and havātir as the determining factors in the interpretation of the verses related to the subject, shows that they do not consider the divine offer that cannot be held to be absolutely valid. When this situation is evaluated together with their insistence on defending the divine offer that cannot be held, it is understood that anti-Mu'tazilism was effective in their views and comments on this subject, as in some of their other views. Although they associate the taysir verses, which state that Islam is the religion of convenience, with the aspect of ease of Islam, their permissiveness to the divine offer, which cannot be achieved, is an indication of this. The same is the case when they cannot put the issue on a ground of legitimacy at the level of confidence. Because one of the factors that ensure that an opinion or interpretation is accurate is to be able to look at the issue from an objective perspective. It becomes difficult to justify the opinions expressed by sacrificing objectivity.

Keywords: Kalām, Freedom, Responsibility, Offer, Justice, Facilitation.

GİRİŞ

Kelâmda teklif-i mâ lâ-yutâk; ilâhî adalet, insan fiilleri ve kader bağlamında tartışılan, ihtilafî konulardandır. Konuyla ilgili temel görüşler, kelâm sisteminde insanı merkeze alıp özgürlük-sorumluluk dengesini gözeterek ilâhî adaleti öne çıkaran Mu'tezile ile Allah'ın sonsuz irade ve kudretinden hareketle fiillerinde insana tam bir hürriyet ve tercih hakkı tanımayan Eş'ariyye'ye aittir. Her iki fırka da güç yetirelemeyen ilâhî teklif meselesini mezhebî kabullerine uygun şekilde ele almış; Mu'tezile bunun caiz olmadığını söylerken Eş'ariyye caiz olduğu görüşünü ortaya koymuştur.

Makalemizde, Allah'ın hiç kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmayacağını belirten el-Bakara, 286 âyeti başta olmak üzere, konuyla ilgili naslara müracaat edilmektedir. Meselenin insan iradesi ve kudretiyle alakalı olması nedeniyle öncelikle insanın özgürlük-sorumluluk dengesinden kısaca söz edildikten sonra teklif-i mâ lâ-yutâk kavramına değinilmektedir. Daha sonra müfessirlerin konuyla ilgili âyetlere ilişkin yorumlarına, kelâmcıların görüş ve değerlendirmelerine yer verilmekte; her iki görüş karşılaştırılmaktadır. Bunu yapmaktaki amacımız, meseleyi daha açık şekilde ortaya koyarak söz konusu görüşlerden hangisinin naslarla ve insan

fitratıyla uyumlu olduğunu tespit etmektir. Bunların yanında, bu görüşlerin İslâm dininin kolaylığını ifade eden ve “teysir âyetleri” diye adlandırılabilen naslara uygun düşüp düşmediğine değinmesiyle de özgün bir perspektif sunan bu çalışmamız, bu açıdan alana katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Konuyla ilgili olarak daha önce yapılmış çalışmalardan, “Kadi Abdülcebbar’ın Teklif Anlayışı”¹ adlı makalede, başlıkta adı geçen şahsın teklif tanımı tahlil edilmiştir. “İlahi Teklifin Ahlâkî ve Kelâmî Arka Planı: Teklif-i mâ lâ Yutâk Örneği”² adlı makalede ise, ilâhî teklifin ahlâkîlik ve iyi gaye içermesi gerektiğine vurgu yapan Mu‘tezilî, Mâtürîdî ve Şii gelenekteki itizâlî/adlî yaklaşımlar ile Eş‘arî görüş ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Problematığı net olarak ortaya koymak amacıyla Eş‘arî ve Mu‘tezilî görüşlere dengeli şekilde yer veren bu makalemizde ise, güç yetiremeyen ilâhî teklifin Kur‘ân âyetleriyle; Allah’ın adalet, şefkat, merhametiyle; akıl, irade, vicdan ve hakkaniyet gibi fitrî/insanî özelliklerle uyuşup uyuşmadığı sorularına cevap aranmaktadır. Bu amaçla Kur‘ân âyetleri ve yorumlarına ağırlık verilmekte, gerektiği yerlerde Eş‘arî ya da Mu‘tezilî kaynaklara müracaat edilmektedir. Yararlandığımız kaynakların başında; *er-Risâle fi'l-kader*,³ *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*,⁴ *Kitâbü'l-Luma*,⁵ *Câmiü'l-beyân*⁶ ve *Şerhu Usulî'l-hamse*⁷ gibi temel eserler bulunmaktadır.

1. ÖZGÜRLÜK-SORUMLULUK DENGESİ

İnsan için özgürlük onun ihtiyarı, yani serbestçe tercihte bulunması,⁸ sorumluluk ise davranışlarını veya yetki ve sorumluluk alanına giren bir

¹ Mustafa Bozkurt, “Kadi Abdülcebbar’ın Teklif Anlayışı”, *Dini Araştırmalar* 9/26 (Eylül-Aralık, 2006), 211-231. Aynı yazara ait olan, “Eş‘arî ve Kadi Abdülcebbar’ın Teklif Konusundaki Görüşlerinin Mukayesesi” (*Uluslararası İmam Eş‘arî ve Eş‘arîlik Sempozyumu Bildirileri* [İstanbul: Beyan Yayınları, 2015], 151-166) adlı bildiride, bu bildirinin makaleden farkına işaret etmek üzere başlıkta da yer verilen Eş‘arî görüş üzerinde durulmayıp çalışmanın neredeyse tamamı Kadi Abdülcebbar’ın teklif tanımına ayrılmıştır.

² Abdulnasır Süt, “İlahi Teklifin Ahlakî ve Kelâmî Arka Planı: Teklif-i mâ lâ Yutâk Örneği”, *Mukaddime* 6/2 (2015), 283-308.

³ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî, “er-Risâle fi'l-kader”, *Resâilü'l-âdl ve't-tevhîd*, mlf. Muhammed Ammâra (Kahire-Beyrut: Dârü's-Şûrûk, 1408/1988), 112-113.

⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebi Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş‘arî el-Basrî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfî'l-muşallin* (Beyrut: en-Neşerâtü'l-İslâmiyye, 1426/2005).

⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebi Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş‘arî el-Basrî, *Kitâbü'l-Lüma' fi'r-redd 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, thk. Hamûde Zekî Gurâbe (Mısır: Matbaatü Mısır, 1374/1955).

⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Tefsîrü't-Taberî -min Kitâbihi Câmiü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân-*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye, 1422/2001).

⁷ Ebû'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Şerhu Uşulî'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1416/1996), 323-325, 510-515.

⁸ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdülhamîd Hendâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/ 2003), 1/303.

şeyin sonuçlarını üstlenmesi demektir.⁹ İnsanın dünya işlerinde olduğu gibi, din işlerinde de sorumlu olabilmesi fiillerini özgürce yapabilmesine bağlıdır. İnsanı akıl ve irade gibi üstün özelliklerle donatan Allah, onu iman ve diğer eylemlerinde özgür kılmış, fiillerini hür iradesiyle serbestçe ortaya koymasına imkân tanımıştır. İnsana verdiği bu yetkinlik, onu donattığı akıl, irade ve istitâa/güç dairesinde Allah'a iman edip yalnızca O'na ibadet etmek ve yeryüzünü imar etmek gibi ödev ve sorumluluklar yüklediği insanın dünya imtihanını özgürlük-sorumluluk dengesi üzerine kurmuştur.

Allah, insanın yaratılış amacının yalnızca kendisine ibadet etmek olduğunu, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Ben cinleri ve insanları, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹⁰ âyetinde ifade etmektedir. Allah'a kul olmak ve yalnız O'na ibadet etmek ise O'nu bilmeye ve O'na iman etmeye bağlıdır. Yani insanın yaratılış gayesi olan Rabbinde kulluk görevini yerine getirebilmesinin ön şartı Allah'a imandır.

İnsanın var oluş sebebi kılınan Allah'a iman insan iradesine havale edilmiş, Allah kendisine iman edip etmemede insana özgürlük ve tercih hakkı vermiştir. Bu husus, وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفِرْ “Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin.”¹¹ âyetinde açıkça ifade edilmektedir. Konuyla ilgili diğer âyetlerde ise فَذَكَّرْ أَتَمَّ أَنْتَ مُذَكَّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ “Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısin. Onların üstünde egemen bir zorba değilsin.”¹² buyuran Allah, Elçisi Hz. Muhammed'in (s) insanların iman edip etmemelerinde hiçbir tesirinin bulunmadığına ve onların bu hususta özgürce yaptıkları tercihe göre muamele göreceklarine dikkat çekmektedir.

el-Kehf, 29. âyetinde Hz. Peygamber'in şu gerçekleri hatırlatması istenmektedir: İslâm, Allah tarafından gönderilmiş son dindir. Bu dinin karşısında herkes eşit düzeydedir. İnsanlar arasında ayırım yapmayan Kur'an, herkese aynı tarzda ve eşit düzeyde hitap etmektedir. Dileyen imanı, dileyen küfrü seçer. Allah katında buna göre muamele görür. İnsanların Allah'a iman etmeleri için bir baskı söz konusu olmadığı gibi, Allah'a inanan fakirler de müşrik zenginlerin keyfi için ihmal edilemez ve Peygamber'in yanından uzaklaştırılmazlar. Ayrıca, Kur'an'ın çağrısını reddedenlerin uhrevî sorunluluklarını vurgulayan bu âyet, din özgürlüğünün de temel dayanağı olarak dünyada mü'minlerle birlikte kâfirlerin de temel insan haklarının bulunduğu işaret etmektedir. Allah, insanı hakkı bâtıldan ayırmaya yarayan akıl ve irade ile donatmıştır. Bunları hakikatin ve iyinin arayışında

⁹ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005), 1794.

¹⁰ ez-Zâriyât, 51/56.

¹¹ el-Kehf, 18/29.

¹² el-Gâşîye, 88/21-22.

kullanmayıp bâtılda ısrar edenin kalbi kararır. Allah'ın böylelerini zorla doğru yola iletmesi mümkün ise de bu, O'nun insanoğlu için takdir ettiği özgürlük-sorumluluk, ceza-mükâfat dengesiyle bağdaşmamaktadır. Bunun için "Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." buyurmuştur.¹³

İnsan eylemleri konusunda ilâhî kanun şudur: İnsan irade, güç ve ihtiyar sahibidir. Hayır şer, hüsün kubuh fiillerini kendisi seçer. Bu seçme yetisi, onun varlık sahnesine çıkarılışının özü ve anlamıdır. Bu yetileri bulunmayan insan düşünülemez.¹⁴ İnsanın sorumluluğunun meşruiyet zeminini, fiillerini özgür iradesiyle seçip ortaya koyması, sorumluluğunun güç ve imkânıyla orantılı olmasıdır. İnsan fiillerinin en üstünde ise onun tüm eylemlerini yönlendiren kalbi bir fiil mahiyetindeki iman bulunmaktadır. Allah'ın insanoğlunu iman ve küfür arasında muhayyer bırakıp hür iradesiyle yapacağı tercihten sorumlu tutması, özgürlük-sorumluluk dengesine oturtulan ilâhî teklifin insanın yaradılış özellikleriyle de uyumuna işaret etmektedir.

2. TEKLİF-İ MÂ LÂ-YUTÂK'IN ANLAMı

Teklif, zorla yaptırmamak kaydıyla meşakkat içeren ve yapılmasında ya da terkinde bir fayda veya zararı gidermenin gözetildiği yükümlülüktür.¹⁵ Bazıları muhataba/mükellefe bir külfet/sorumluluk yüklemek anlamına gelen teklifin,¹⁶ meşakkat ve külfet yönüne vurgu yapmışlardır. Bu anlamda Arapçada, كَلَّفْتُكَ عَظِيمًا "Sana, külfet ve meşakkat içeren bir şey yükledim." denir. Bu tanıma göre dinde yapıp yapılmamasında bir mecburiyet bulunmayan mendûb, mekrûh ve mübâh kapsamındaki fiiller teklif dairesine girmemektedir. Dinin emrettiği bir fiilin şeri hükümlerden olduğuna inanmayı da teklif sayanlara göre ise iman gibi meşakkat içermeyen hususlar da teklif dairesine girmektedir. Vacip ve harâm gibi yapılmasında ya da sakınılmasında meşakkat bulunan fiiller ise her iki görüşe göre teklif kapsamındadır.¹⁷

Tanımından da anlaşıldığı üzere teklif, kişiye ister düşünsel/imanî isterse eylemsel/fiilî olsun icra edilmesinde maddi ya da manevi bir güçle birlikte bir fayda sağlamak veya zararı gidermek amacıyla kişiye yapabileceği ve yapıp yapmamakta özgür olduğu bir sorumluluk yüklemeyi ifade

¹³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Erişim 14 Şubat 2022), 3/551-552.

¹⁴ Murtaza Mutahhari, *Adl-i İllâhî*, çev. Hüseyin Hatemi (İstanbul: Kevsir Yayınları, 2005), 130.

¹⁵ Abdülcebbar, *Şerhu Uşuli'l-ğamse*, 510.

¹⁶ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürânî el-Hanefî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Siddik el-Minşevî (Kahire: Dârü'l-Fadîle, ts.), 59.

¹⁷ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atü keşşâfi ıstılahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc, çev. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Mektebetü Lübnan Naşirûn, 1996), 504.

etmektedir. Mükellif/sorumluluk yükleyen ile mükellef/sorumlu kişi arasında gerçekleşen teklifin; (I) bir gaye ve amaca yönelik olması, (II) mükellefin gücünü ve imkânını aşmaması, (III) icra edilmesinin güç/efor gerektirmesi, (IV) mükellefin yapıp yapmamada özgür olması şartlarını taşıması gerektiği anlaşılmaktadır. İnsan fitratında bulunan akıl, irade ve vicdan gibi belirleyici özellikler, bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için, yüklendiği şahsın güç ve yetkinliğiyle orantılı olması gerektiğine hükmetmektedir ki bu, teklif-i mâ lâ-yutâk terkinde yer alan ve meşakkatli fiili yapabilmeye gücü¹⁸ anlamına gelen *يُطَاقُ*/yutâk ifadesinin karşılığıdır. Terkipteki *مَالًا*/mâ lâ ifadesinde bulunan *مَا*/mâ, “şey” anlamında, *لَا*/lâ da olumsuzluk ekidir. Bu ifadeler birleştirildiğinde ortaya çıkan “teklif-i mâ lâ-yutâk” ifadesi, Allah’ın insana güç yetiremeyeceği sorumluluklar yüklemesi anlamına gelmektedir.

Teklif-i mâ lâ-yutâk, kelâm ekolleri arasında Allah’ın adaleti, özgürlük-sorumluluk açısından insan fiilleri bağlamında istitâa/kudret, hüsün/iyi ve güzel ve kubuh/kötü ve çirkin konularıyla alakalı olarak tartışılan ihtilafli meselelerden biri olagelmıştır. Akıl ve vicdan, Allah’ın insana güç yetiremeyeceği yük yüklemeyeceğine hükmetmekle birlikte bu husustaki görüş ve yorumlar, insan fiillerine yönelik irade ve yaratmanın Allah’a nispet edilip edilmemesine göre farklılık göstermektedir.

Kur’ân’a bakıldığında, zahiren teklif-i mâ lâ-yutâk’ın geçerli olmadığını belirten birçok âyetle karşılaşmaktadır. Bu âyetlerin başında, *لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا* “Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır.”¹⁹ ve benzer ifadeyle geçen *لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَيْتَهَا* “Allah hiç kimseyi kendi verdiğiinden fazlasıyla yükümlü tutmaz.”²⁰ âyeti gelmektedir.

Allah’ın sınırlı bir güç ve irade ile yarattığı insana gücünü aşan sorumluluklar yüklediğini/yüklemesinin caiz olmadığını gösteren yukarıdaki âyetlerin yanında, İslâm’ın kolaylık dini olduğunu, insanların dinî yükümlülüklerini kolayca yerine getirebilmeleri için Allah’ın onlara kolaylık sağladığını ifade eden, *يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ* “Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor.”²¹ gibi birçok âyet bulunmaktadır. Kolaylık ve kolaylaştırma temasından hareketle “teysîr âyetleri” diye isimlendirilebileceğimiz bu tür âyetlerde bildirilen hususların, Allah’ın sınırlı yetilerle

¹⁸ bk. Ebü’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî’i, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dârü Sâdır, ts.), 9/307; 10/233.

¹⁹ el-Bakara, 2/286.

²⁰ et-Talâk, 65/7.

²¹ el-Bakara, 2/185.

yarattığı insanoğlunun sorumluluklarını zorlanmadan yerine getirebilmesine matuf olduğu açıktır. Yani, teysîr âyetlerini güç yetirilemeyen ilâhî teklifin geçersizliğine delil getirmek, başka deyişle böyle bir teklif ile teysîr gibi zıt görünen iki şeyi birbiriyle bağdaştırmak zor görünmektedir. Bunun aksini ileri sürmek ise teysîr âyetlerini; Allah'ın insana güç yetiremeyeceği sorumluluklar yüklemesinin caiz ve geçerli olduğu yönünde yorumlamak gibi bağlamından kopuk ya da iki hususu birbirinden ayırarak bir yandan teklif-i mâ lâ-yutâk'ın cevazına hükmederken diğer yandan teysîr âyetlerini İslâm'ın kolaylık dini olduğu düşüncesine temel yapmak gibi tutarsız bir te'vile gitmektir.

3. NASLAR VE İNSAN FITRATI BAKIMINDAN TEKLİF-İ MÂ LÂ-YUTÂK'IN KONUMU

Hasan el-Basrî (öl. 110/728), insan fiilleri ve kader konusunda Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîze (öl. 101/720) yazdığı *Risâle fi'l-kader* adlı mektubunda, “*Ben cinleri ve insanları, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.*”²² âyetini Allah'ın insanları yalnızca kendisine ibadet etmeleri için yarattığına delil getirmektedir. Allah'ın, insanları emrettiği şey ile aralarına girmek için yaratmadığını ve kullarına asla zulmetmediğini vurgulayan âyetleri²³ zikreden Basrî, “*De ki: Allah kötülüğü emretmez.*”²⁴ âyetini Allah'ın asla şer/kötü olan şeyi emretmediğinin kanıtı olarak sunmaktadır.²⁵

Basrî'nin bir kısmını verdiği el-A'râf, 28. âyetinin tamamı, *وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَآ قُلُوبَنَا* “*Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?*”²⁶ şeklindedir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944) bu âyeti yorumlarken İbn Abbâs'ın (öl. 68/687-88) âyette geçen *فاحشة/fâhişa* ibaresini “*mâsiyet/günâh*” diye tefsir ettiğini; Mücâhid'in (öl. 103/721) aynı ibareyi müşriklerin Kâbe'yi çıplak olarak tavâf etmeleriyle; diğer bazı müfessirlerin ise müşriklerin yitik ürün, hayvan, bitki ve diğer bazı şeyleri haram saymalarıyla ilişkilendirdiklerini aktarmaktadır. Söz konusu ibarenin, “*hakkında nehiy ve azarlama gelen mâsiyet*” anlamında ol-

²² ez-Zâriyât, 51/56.

²³ Âl-i İmrân, 3/182; el-Enfâl, 9/51; el-Hac, 10/22.

²⁴ el-A'râf, 7/28.

²⁵ Basrî, “er-Risâle fi'l-kader”, 112-113.

²⁶ el-A'râf, 7/28.

duğunu belirten Mâtürîdî'ye göre bu âyet, Allah'ın yalnızca hüsün olan şeyi emrettiğine, kabih olan şeyi ise yasakladığına işaret etmektedir.²⁷

Söz konusu âyetin tefsirinde müşriklerin, "Annelerimizden doğduğumuz halimizle Kâbe'yi tavâf ediyoruz." diyerek Beytullah'ı çıplak tavâf ettiklerine dair Mücâhid'den (öl. 103/721) aktarımda bulunan İbn Kesîr'e (öl. 774/1377) göre bu, el-A'râf, 28. âyetinin iniş sebebidir. Olayın ayrıntısına inen İbn Kesîr, Kureyş kabilesi hariç Araplar'ın, Allah'a karşı günâh işledikleri elbiselerle Kâbe'yi tavâf edemeyecekleri düşüncesiyle ya Kureyşliler'den ödünç aldıkları ya da satın aldıkları tek giyimlik yeni elbiselerle Kâbe'yi tavâf ettiklerini; bunları bulamayanların ise bu vazifeyi çıplak şekilde yerine getirdiklerini; kadınların ise önlerini bir bezle örterek genelde gece tavâf yaptıklarını söylemektedir. Âyetin, müşriklerin söz konusu uygulamayı atalarının Allah'tan aldıkları bir emre dayanarak yaptıkları zannıyla uydurdukları bu bid'atı reddettiğini belirten müfessir, Allah'ın bu tür çirkin şeyleri emretmekten beri olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁸

el-A'râf, 28. âyette geçen fâhişa ibaresine, kubhu belirgin olan günâh anlamını veren Zemahşerî (öl. 538/1144), müşriklerin atalarını üzerinde buldukları yola uydukları mazeretine sığınarak yaptıkları kötülükleri Allah'ın onlara emrettiğini ileri sürmelerini bâtil/geçersiz bir özür diye nitelemektedir. Müfessire göre bu geçersizliğin nedenlerinden biri, müşriklerin yaptığının taklitten ibaret olması ve taklidin ilim için bir yol olmamasıdır. Diğer neden ise bunun Allah'a yönelik bir iftira ve O'nun yüce sıfatları konusunda bir sapma olmasıdır. Çünkü müşrikler, "Şayet Allah bu yaptıklarımızı kerîh görseydi atalarımızdan bunları devralmazdık." diyerek yaptıkları kötülüklerde Allah'ın rızasının bulunduğu zehabına kapılmışlardır.²⁹

Müfessirlerin, Allah'ın kabih şeyleri emretmekten beri olduğu, aksine bunları yasaklayıp yalnızca hüsün olan şeyleri emrettiği konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. el-A'râf, 28. âyet bağlamında kabih; açıkça şer ve günâh niteliği taşıyan bir durumu ifade etmekteyse de ibarenin anlamı bu çerçeveye sınırlı değildir. İnsan fiillerini Allah'a nispet etmeyen, aksine Allah'ın adaletinin insanın hür iradesiyle yaptıklarının sahibi/yaratıcısı olmasını gerektirdiğini söyleyen Mu'tezile'ye göre insan fiillerini Allah'a nispet etmek, onu kendisine ait olmayan şeyden sorumlu tutmak demektir ki

²⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehl-i's-sünne*, thk. Fâtma Yûsuf Eshamî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, ts.), 2/221-222.

²⁸ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-âzîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Seleme (Riyad: Dârün Tayyibe, 1418/1997), 3/402.

²⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki't-tenzil ve 'uyünü'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dârü'l-Mârifetü, 1430/2009), 1325.

bu da kabîh ve zulümdür. Adil olan Allah kullarına zulmetmekten, onlara güç yetiremeyecekleri yükümlülükler yüklemekten beridir.³⁰

Kâdi Abdülcebbar'a (öl. 415/1025) göre Allah'ın adil olması, O'nun kabîh şeyleri yapmaması ya da tercih etmemesi, kendisine vacip olan şeyden geri durmaması ve tüm fiillerinin hüsün olması anlamındadır. Allah kabîh olan şeyin çirkinliğini bilmektedir fakat onu emretmekten beridir.³¹ Allah'a imanın insanın ihtiyarına bırakıldığını belirten, "*Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin.*"³² âyeti, insanın iman ve diğer tüm fiillerinin muhdes olup kendisine ait olduğunu göstermektedir. Yine, insanın yaratılış amacının Allah'a ibadet etmek olduğunu ifade eden, "*Ben cinleri ve insanları, başka değil sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.*"³³ âyeti de aynı hususa işaret etmektedir.³⁴

Kadere dair risâlesinde, Allah'ın insana sorumluluklarını yerine getirebilmesi için bir kudret verdiğine dikkat çeken Hasan el-Basrî, *لَمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ "O (cehennem), insanlar için, sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için uyarıcı büyük cezalardan biridir. Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir."*³⁵ âyetlerini zikrederek insanın sınanması için gerekli olan kudret ve hür iradenin kendisine verildiğine ve akibetinin, özgürce yaptığı tercihlerle şekillendiğine işaret etmekte, insana kötülüğü emreden Allah değil şeytana uyan nefis olduğunu, konuyla ilgili âyetler ışığında ortaya koymaktadır.³⁶

Risalesinde teklif-i mâ lâ-yutâk konusuna da değinen Basrî, "*Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır.*"³⁷ âyetini bu hususa delil getirmektedir. Allah'ın kendisine ibadet etsinler diye yarattığı insanlara ve cinlere yüklediği sorumlulukları yerine getirebilmeleri için, onlara gereken miktardan kat kat fazlasıyla kudret verdiğini; kendilerini donattığı akıl, irade ve duyularını iyiyi tercih etmede kullananları hidâyete/doğru yola ilettiğini; bunun aksini yapanları da dalâlete sevk ettiğini/saptırdığını söylemektedir.³⁸

Hasan el-Basrî'nin insan fiilleri ve kadere dair yukarıdaki yorumunun, kudretin fiile birlikte değil fiilden önce olduğunu savunan Mu'tezile'nin

³⁰ bk. Abdülcebbar, *Şerhu Uşuli'l-ğamse*, 323-325, 510-515.

³¹ Abdülcebbar, *Şerhu Uşuli'l-ğamse*, 301-302.

³² el-Kehf, 18/29.

³³ ez-Zâriyât, 51/56.

³⁴ Abdülcebbar, *Şerhu Uşuli'l-ğamse*, 362.

³⁵ el-Müddessir, 74/37-38.

³⁶ Basrî, "er-Risâle fi'l-ğader", 113-114.

³⁷ el-Bakara, 2/286.

³⁸ Basrî, "er-Risâle fi'l-ğader", 115-116.

görüşüyle uyumlu olduğu, Kâdî Abdülcebbar'ın insan kudretine ilişkin anlatımında açıkça görülmektedir. Ona göre kudretin fiille birlikte olması halinde kâfir iman etmeye güç yetiremez. Bu durumda Allah'ın ona iman etmeyi emretmesi hüsün olmaz. Zira Allah kullarını güç yetiremedikleri şeylerle yükümlü kılmaz. Teklif-i mâ lâ-yutâk'ın caiz olmadığını gösteren en açık delil, “Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.”³⁹ ve “Allah hiç kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz.”⁴⁰ âyetleridir. Şayet güç yetirilemeyen ilâhî teklif caiz olsaydı Allah insana yapamayacağı şeyleri; meselâ, merdiven kullanmadan duvara tırmanmayı yüklerdi ki, bunun bâtil olduğu açıktır. Allah'ın, malı olmayanın zekât vermesini istememesi, kullarına güç yetiremedikleri şeyleri yüklediğini gösteren açık bir örnektir. Çünkü zekâtın sıhhat bulmasının şartı mal sahibi olmaktır. Aynı şekilde Allah, imana güç yetiremeyen kâfire de iman etmeyi emretmez. Çünkü iman ancak kudret (iman edebilme gücü) ile birlikte gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kâfirin iman etmeye gücü bulunmaktadır ve küfrü ya da imanı seçen kendisidir.⁴¹

el-Bakara, 286. âyetinde geçen *وُوسع*/vüs' kelimesine; insana bir şeyi yapma konusunda genişlik/imkân ya da darlık/imkânsızlık sağlayan durum anlamını veren Zemahşeri'ye göre Allah'ın insana gücünün yetmediği şeyi yüklediğini belirten bu âyet, “Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor.”⁴² âyetinde belirtildiği üzere, O'nun adalet ve rahmetine işaret etmektedir. Zira beş vakitten fazla namaz kılmak, bir aydan fazla oruç tutmak, birden çok defa haccetmek gibi durumlar insanın yapabileceği şeyler olsa da Allah insana kolaylık tanıyarak bunları sınırlandırmıştır.⁴³

Yukarıdaki yorumda Allah'ın insana yapamayacağı şeyi yüklemesini geçerli görmek bir yana, yapabildiği hususlarda bile ona kolaylık tanıdığı vurgusu dikkat çekmektedir. Bu durum, Hasan el-Basrî'nin *Kader* risâlesinde ortaya koyduğu özgürlük-sorumluluk dengesinin Mu'tezilî otoritelere ilâhî teklifin insanın güç ve imkânıyla orantılı olduğunu belirten âyetlerin ve teysîr âyetleri ışığında ustalıkla kullanılarak güç yetirilemeyen ilâhî teklifin geçersizliği görüşünün aklî ve naklî temellendirmesinin yapıldığı, Abdülcebbar'ın aşağıdaki anlatımında açıkça görülmektedir.

Mu'tezile'nin Allah'ın kabîh fiilleri emretmediği ve yaratmadığı konusundaki ittifakından söz eden Abdülcebbar, Kur'ân'da kendisini zulümden

³⁹ el-Bakara, 2/286.

⁴⁰ et-Talâk, 65/7.

⁴¹ Abdülcebbar, *Şerhu Uşuli'l-İhamse*, 78-79.

⁴² el-Bakara, 2/185.

⁴³ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 159.

nefyederek *لَا يَزَالُ بِظَلَامِكُمْ لَعِينًا* “*Senin rabbin kullarına asla haksızlık etmez.*”⁴⁴ ve *إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ* “*Şüphesiz Allah hiç kimseye haksızlık etmez.*”⁴⁵ ve *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ فَتَفْسَدُوا دِينَكُمْ* “*Seni Rabbinin kullarına asla haksızlık etmez.*”⁴⁶ buyur’an Allah’ın kullarına zulmetmekten münezzehe olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁷ Zulüm ve haksızlık yapanın zalim ve haksız, adaletli davrananın da adil olduğunu belirten müellif, *مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِن تَفٰوُتٍ ۗ وَجِئْنَا بِكَ بِالْبَيِّنٰتِ ۗ لَعَلَّكَ تَمْتَعُ بِهَا وَيُؤْتِيٰكَ مِنهَا حَقَّ كَلِمٰتِكَ ۗ وَلَا يَجْعَلُ لِكُلِّ شَيْءٍ مِّثْقٰلًا ذَرَّةً ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَبِيرٌ* “*Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.*”⁴⁸ *وَالَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ۗ* “*O, yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.*”⁴⁹ ve *بُنِيَ اللَّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتِّ يَمٰتٍ ۗ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا* “*Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır.*”⁵⁰ gibi âyetlerin Allah’ın kabîh fiilleri yaratmadığına, bu tür şeylerin kulların fiillerinden olduğuna delil getirerek “Onlar bununla yergi ve cezaya müstahak olmaktadırlar. Allah’ın insanlarda dalâleti yaratıp sonra da ‘Niçin iman etmediniz?’ diye onları cezalandırması düşünülemez.” sözüyle insanın özgürlük-sorumluluk dengesine ve ilâhî adalete dikkat çekmektedir.⁵¹

Allah’ın kabîh olan şeyleri irade etmediğini vurgulayan Abdülcebbar’a göre O, sevdiği, razı olduğu ve irade ettiği şeyleri emreder. Yasakladığı her şey de O’nun kerîh gördüğü, ayıpladığı, yerdığı ve cezalandıracağını vaat ettiği şeylerdir. Bunun delili, hikmetli⁵² olanın kerîh gördüğü şeyi emretmemesi ve irade ettiği şeyi de yasaklamamasıdır. Allah’ın kendisine iman etmeyi emretmesi, bunu irade ettiğini; küfrü yasaklaması da bunu kerîh gördüğünü göstermektedir. *وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ* “*Allah asla kulları için zulmü istemez.*”⁵³ âyeti ve baş tarafında kötülükler anıldıktan sonra, *كُلُّ دَلِيلٍ كَانَ سَبِيحَةً* “*Bütün bunların kötülüğü, rabbinin katında istenmeyen şeyler olmasıdır.*”⁵⁴ diyen bu âyet Allah’ın kabîh olanı irade etmediğinin delilidir. Çünkü hikmetli şeyi irade etmenin hikmet olması gibi, kabîh olan şeyi irade etmek kabîh, sefih/çirkef olan şeyi dilemek de sefâhettir.⁵⁵

Mu‘tezilî düşüncede Allah’ın zulüm ve haksızlık yapmaya kadir olup olmadığı konusu tartışmalı olmakla birlikte, bunun muhal olduğu fikrinin ağır bastığı anlaşılmaktadır. Bazı Mu‘tezilî kelâmcılar Allah’ın bu tür fiilleri yaratmaya kâdir olduğunu ifade eden bazı açıklamalar yapmışlardır.

⁴⁴ Fussilet, 41/46.

⁴⁵ el-Kehf, 18/49.

⁴⁶ en-Nisâ, 4/40.

⁴⁷ Abdülcebbar, *Şerhu Uşuli'l-ğamse*, 315-316.

⁴⁸ el-Mülk, 67/3.

⁴⁹ es-Secde, 32/7.

⁵⁰ en-Neml, 27/88.

⁵¹ Abdülcebbar, *Şerhu Uşuli'l-ğamse*, 78.

⁵² Hikmet, Allah’ın Âlim ve Mürid oluşunun, eksiksiz ilim ve mutlak irade sahibi oluşunun tecellisidir. Evrende bir “illet-i gaai/amaçsal neden, amaç” bulunduğunu gösterir. Mutahhari, *Adl-i İlâhî*, 72.

⁵³ el-Mü’min, 40/31.

⁵⁴ el-İsrâ, 17/38.

⁵⁵ Abdülcebbar, *Şerhu Uşuli'l-ğamse*, 80.

Allah'ın zulmetmeye kâdir olup olmadığı sorulduğu Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50 [?]) Allah'ın bunu yapmasının muhâl olduğunu belirterek zulüm ve haksızlık yapmanın noksanlıktan kaynaklandığını ve Allah'a noksanlık nispet etmenin caiz olmadığını söylemiştir. Ebû Mûsâ el-Murdâr (öl. 226/841), Müslüman bir adama bile nispet edilmesi güzel görülmeden bu tür şeylerin Allah'a nispetinin kabîh olduğunu söyleyerek bunun Allah için müstahil/imkânsız bir durum olması nedeniyle "Allah zulmederse bu kabîh olur." denilmesini bile menetmiş fakat Allah'ın zulüm olan fillerde bulunup bulunmayacağı sorusunda ısrar edilince şunu söylemiştir: "Şayet Allah zulüm olan filleri yaratırsa zalim ve kâdir bir Rab olurdu. O'nun zulmetmeyeceğine dair birçok delil bulunduğu gibi, şayet Allah zulmetseydi bunun delillerini ortaya koyardı."⁵⁶

Mu'tezile'nin, Allah'ın kullarına zulmederek yapamayacakları şeyleri onlara yüklemeye kadir olduğu hususunda Eş'ariyye ile hemfikir olduğu, fakat bunu imkânsız görme açısından onlardan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Yine her iki mezhebin, Allah'ın güç yetirilemeyen ilahi tekliflerde bulunup bulunmadığı konusunda da hemfikir oldukları görülmektedir. Çünkü Eş'ariyye, her ne kadar Allah'ın teklif-i mâ lâ-yutâk'ta bulunmasını teorik olarak caiz görse de pratikte bunun vaki olmadığını kabul etmektedir. Dolayısıyla her iki mezhebin bu hususta ayrıldığı tek noktanın, Eş'ariler'in güç yetirilemeyen ilâhî teklifi teorik olarak mümkün görmelerinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Onların bu konuya ilişkin aklı ve nakli temellendirmelerinin Mu'tezile temellendirmeye göre zayıf olduğu da gözden kaçmamaktadır. Çünkü Mu'tezile, güç yetirilemeyen ilâhî teklifin geçersizliğini savunurken Allah'ın buna kadir olmadığını değil, aksine -yukarıdaki paragrafta geçtiği üzere- buna kadir olduğunu ve bunu yaptığında zalim bir Rab olacağını söylemeleri bunu göstermektedir. Netice olarak her iki mezhep de Allah'ın teklif-i mâ lâ-yutâk'ta bulunabileceği/buna gücünün olduğu noktasında birleştikten sonra Eş'ariyye sonsuz ilahi irade ve kudret temelinde bunu caiz görürken, ötekiler adalet ve hikmetle bağdaşmaması açısından bu cevazdan kaçınmaktadırlar. Eş'ariyye'nin güç yetirilemeyen ilahi teklifin pratikte vaki olmadığını kabul etmesi, bu hususta Mu'tezile'den çok farklı bir şey söylemediğini ortaya koymakta ve güç yetirilemeyen ilâhî teklifin geçerliliğinde ısrar etmesinde Mu'tezile karşıtlığının etkili olduğunu düşündürmektedir.

Mu'tezile'nin teklif konusuna bakışı tevhit ilkesine bakış tarzıyla da ilişkilidir. Allah'ın yegâne kadim varlık, biricik yaratıcı, her şeyi idare eden, tüm övgülerin ve tapınmaların tek mercii olduğu inancına hâlel getirme-

⁵⁶ Eş'ari, *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 200-201.

meye özen gösteren bu anlayış, O'nun adaleti gereğince yarattıkları için iyi olanı emredip onları kötü şeylerden sakındırmasını gerekli görmektedir. Akla büyük önem veren Mu'tezile, Allah'ın emir, irade ve yaratmasının hüsün niteliğindeki şeylere taalluk ettiğine, kubuh taşıyan hususların ise bu dairenin dışında olduğuna inanmaktadır. Bu bakış açısına göre, insanın gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılınması haksızlık ve zulümdür. Dolayısıyla, adil olup kullarına asla zulmetmeyen Allah'ın kullarına yapamayacakları sorumluluklar yüklemesi caiz değildir.

Mu'tezile'nin aksine, insan fillerini yaratılış bakımından Allah'a nispet ederek hüsün ve kubh'un nakli olduğunu ileri süren Eş'ariyye, buradan hareketle -pratikte vaki olmasa da- Allah'ın insana gücünü aşan şeyleri teklif edebileceği, yapamayacağı şeylerden onu sorumlu tutabileceği görüşündedir. Allah'ın sonsuz kudret, irade ve meşiet sahibi olmasından ve dilediği şeyi dilediği şekilde yapabileceğinden hareket eden Eş'ari'ye (öl. 324/935-36) göre Allah'ın ahirette çocuklara azap etmesi, sonlu bir suça karşılık sonsuz bir ceza vermesi, mü'minlere azap ederek onları ebediyyen cehenneme koyması ve kâfirleri de cennete koyması gibi şeyler her ne kadar gerçekte vaki olmasa da, yani her ne kadar Allah bunları yapmayacağını beyan etse de bunun aksini yapması O'nun için zulüm olmayıp adalettir. Çünkü O, mülkünde tasarrufta bulunmaktadır.⁵⁷

Mu'tezile'de Allah için zulüm sayılan fiillerin Eş'ariyye'de adalete dönüşmektedir. Onlara göre Allah için zulümden söz edilemez. İnsanların haksızlık, kötülük, zulüm ve şer diye niteledikleri şeyler, onların düşüncesinde Allah için hüsün ve adalete dönüşmektedir. Bu bakış açısı onların yetkin Allah tasavvurlarından ileri gelmektedir. Bu tasavvura göre *“Dilediğini yapan yalnız O'dur.”*⁵⁸ âyetinde belirtildiği üzere dilediği şeyi dilediği şekilde yapan Allah için bir şeyin caiz olmadığını söylemek O'nu sınırlandırmak, yetkinliğine gölge düşürmek anlamına gelmektedir.

Eş'ari'ye göre, *“Allah hiç kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz.”*⁵⁹ âyetinde belirtilen yükümlülük insan gücüyle alakalı değil Allah'ın kuluna verdiği mal oranında infâk etmesini istemesiyle ilgilidir. Çünkü âyetin öncesinde, *“Lَيْبِقُ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فُلْيَبِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ”* *“Varlıklı olan varlığından harcasın, rızıkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın.”*⁶⁰ buyrulmaktadır. Yine, *“لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا”* *“Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü*

⁵⁷ Eş'ari, *Kitâbü'l-Lüma'*, 117.

⁵⁸ el-Burûc, 85/16.

⁵⁹ et-Talâk, 65/7.

⁶⁰ et-Talâk, 65/7.

kılmaz.⁶¹ âyeti de insanın kalbine doğan ve onu mâsiyete/günâh işleme-ye davet eden havâtır gibi izalesine güç yetiremediği hususlardan sorumlu tutulmayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu âyet Allah'ın kuluna ancak takat getirebildiği hususları yüklediğini ifade etmektedir. Çünkü O'nun kullarına yüklediği sorumluluklar onların yapmakta aciz olmadıkları ve kolayca yapabilecekleri şeylerdir.⁶²

Her ne kadar Eş'arî, el-Bakara, 286 ve önceki âyete ilişkin yorumunda, Mu'tezil'e'nin görüşünü reddediyor gibi görünse de Allah'ın kullarına güçlerini aşmayan, kolayca yapabilecekleri sorumluluklar yüklediğini söylemesi, aslında Mu'tezile ile aynı anlayışı benimsediğini göstermektedir. Çünkü Mu'tezil'e'nin bu konuda kabul etmediği nokta, Allah'ın insana yerine getiremeyeceği yük yüklemesidir. Fakat yine de Eş'arî başka âyetleri ileri sürerek teklif-i mâ lâ-yutâk'ın geçerliliğinde ısrar etmektedir.⁶³

Eş'arî'nin yukarıdaki âyetler bağlamında, Allah'ın insana kolayca yapabileceği sorumluluklar yüklediğini söylemesi, bu âyetleri teysîr'le ilişkilendirdiğini de göstermektedir. Birbirinin zıddı mahiyetinde olduklarından teysîr'in kabul edilmesi güç yetirilemeyen ilâhî teklifin reddini gerektirmektedir. Dolayısıyla, bir yandan teklif-i mâ lâ-yutâk'ı caiz görüp diğer yandan teysîr'den söz etmek, çelişkili bir durumdur. Bu durumun farkında olan Eş'arî'nin, Allah'ın insana gücünü aşan yük yüklemeyeceğini belirten el-Bakara, 2/286. âyetteki *وَسِعَ* /*vüs'* ibaresini; insanın, kalbinden geçen ve kontrol edilmesi mümkün olmayan olumsuz duygu ve düşüncelerden sorumlu tutulmayacağı şeklinde tefsir etmesi, teklif-i mâ lâ-yutâk'ı havâtır ile kayıtladığı anlamına gelmektedir. Benzer ifadelerle geçen et-Talâk, 7. âyetindeki güç yetirilemeyen hususu insanın gücüyle değil Allah'ın ona verdiği mal ile ilişkilendirmesi de aynı anlamdadır. Kuluna verdiği mal oranında onu zekât ve sadaka vermekle yükümlü tutan Allah'ın, aynı orantıyı onun fitratında; onu donattığı güç, akıl, irade ve diğer yetilerinde de gözetmesi olması gerektirir. Bu hususu tek taraflı değerlendirerek ilâhî teklifi insana verilen mal ve imkânla kayıtlayan Eş'arî'nin, Allah'ın yarattığı fitratı ise bunun dışında tutması tutarlı görünmemektedir. Kanaatimizce bu tutarsızlığın nedeni Eş'arîliğin bakış açısında ve Mu'tezile karşıtlığında gizlidir. Allah'ın sonsuz güç ve iradesinden, her şeyin maliki olmasından hareketle, teoride güç yetirilemeyen ilâhî teklif-i caiz gören bu anlayışı Allah'ın hikmet, rahmet ve merhamet gibi sıfatlarıyla bağdaştırmak zor görünmektedir. Allah'ın mülkünde istediği şekilde tasarrufta bulunduğunu,

⁶¹ el-Bakara, 2/286.

⁶² Eş'arî, *Kitâbü'l-Lüma'*, 107-108.

⁶³ Naif Yaşar, *İlk Üç Asır Kelâm Tartışmaları ve Taberî* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 240-241.

zulüm sayılan fiilleri yaratabileceğini ve bunun O'nun için adalet olduğunu söylemek meseleyi çözmediği gibi, daha girift hale sokmaktadır.

Eş'arî'ye göre meleklerin bilmedikleri bir şeyi haber vermelerini isteyen “*Ve Âdem'e وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهَا عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ*” *Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip 'Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin' dedi.*⁶⁴ âyeti güç yetirilemeyen ilâhî teklifin caiz olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, ahirette insanların Allah'a secde etmeye çağrılacaklarını, fakat kâfirlerin bunu yapamayacaklarını ifade eden, “*O büyük korku ve dehşet günü gelip de secdeye çağrıldıklarında bunu yapamazlar.*”⁶⁵ âyeti güç yetirilemeyen ilâhî teklifin ahirette caiz olduğunu gösterdiği gibi, dünyada caiz olduğunu da göstermektedir. “*Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz.*”⁶⁶ âyetinde ise, kadınlar konusunda adaletli davranmaya güç yetirilemeyeceğini bildiren Allah'ın, başka âyetlerde adaletli olmayı emretmesi de teklif-i mâ lâ-yutâk'ın caiz olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁷

Müfessirlerin yukarıda geçen âyetlere ilişkin yorumları, Eş'arî'nin görüşünü temellendirmek amacıyla âyetleri literal bir okumaya tabi tuttuğunu düşündürmektedir. İbn Âşûr'a (1879-1973) göre memurun, amirin sorduğu şeyi bildiği karinesi, el-Bakara, 31. âyetinde geçen, “*Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin.*” emrinin, bazı müfessirlerin sandığı gibi teklif bi'l-hâl/hakikî olmadığını göstermektedir. Zira ta'cizde/aciz bırakmada emir sigâsının kullanımı mecâz ifade etmektedir. Bu mecâz, amirin memurun ilminin aciz kaldığı hususu biliyor olmasını gerektirmektedir ki, bu da amirin emrettiği şeye dair ilminin bulunduğu ortaya koymaktadır.⁶⁸ Meleklerin, Allah'ın bildirdiklerinden başkaca bir ilminin bulunmadığını ve ilmi her şeyi kuşatan Allah'ın bunu bildiğini ifade eden, “*قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا*” *“Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur.”*⁶⁹ âyeti bunu teyit etmektedir.

Allah, kendisinin bilip meleklerin ise bilmediği bazı hikmetlerle Hz. Âdem'i yarattığını bildirince bu muğlak ve tasdik edilmesi inanca bağlı olan açıklama onları ikna etmek için yeterliydi. Fakat Allah, bilginin ve imanın sadece kendisine güvenilenlerin haber vermesiyle elde edilmesini/taklidi yeterli bulmayıp meleklerin şahsında insanoğlunu gözlem, de-

⁶⁴ el-Bakara, 2/31.

⁶⁵ el-Kalem, 68/42.

⁶⁶ en-Nisâ, 4/129.

⁶⁷ Eş'arî, *Kitâbü'l-Lüma'*, 113-114.

⁶⁸ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Tefsîrühü't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tunisiyye li'n-Neşr, 1984), 1/412.

⁶⁹ el-Bakara, 2/32.

ney ve düşünmeye yöneltmeyi istediğinden melekleri denemeye tabi tuttu. Âdem'e maddî ve mânevî varlık ve kavramların isimlerini, özelliklerini ya da varlıklara ad verme, dil üretme yetisini öğretti; sonra her şeyin aslı gayb âleminde bulunduğundan bunları meleklerle gösterdi. Onlardan Hz. Âdem'in müsbet sıfat ve kabiliyetlerinin kendilerinde fazlasıyla mevcut olduğuna yönelik düşüncelerinde haklı iseler bunların adlarını söylemelerini istedi. Bu denemede, kendilerine verilen bilme ve bilgi üretme yetilerinin Hz. Âdem'inkinden farkını anlayan melekler, onun hilâfet görevi için ehil olduğunu anlayıp itiraf ettiler.⁷⁰

Kıyamet gününün dehşetinden söz eden el-Kalem, 42. âyetinde geçen Allah'a secde etme çağrısının halis mü'minleri münâfıklardan ayırmaya matuf, teşrif temyizi mahiyetinde bir imtihan olduğuna dikkat çeken İbn Âşûr, kâfirlerin dünyada da Allah'a secde etmediklerinden hareketle bu çağrıyı münâfıkların ifşâ ve rezil edilmeleriyle ilişkilendirmekte ve bu yorumunu bir hadisle desteklemektedir.⁷¹ Hadiste, kıyamet gününde tüm mü'minlerin Allah'a secdeye kapanacakları, münâfıkların da secde etmek isteyecekleri fakat belleri yekpare bir tabaka kılınacağından eğilmek istediklerinde yüzüstü yere düşecekleri, böylece nifâklarıyla ortaya çıkıp rezil olacakları belirtilmektedir.⁷²

Yukarıdaki yorumdan hareketle kâfirlerin dünyada güç yetiremedikleri iman teklifiyle ahirette de karşılaşacaklarını söylemenin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Yorumunda aynı hususa değinen İbn Âşûr'un, dünyada Allah'a secde etmeyi reddeden müşrik ve kâfirlerin ahirette bunu yapmaya çağrılmalarının anlamsız olduğuna dikkat çekerek bu çağrının mü'minleri, dünyada kendileriyle birlikte Allah'a secde eden münâfıklardan ayırmaya yönelik olduğunu belirtmesi manidârdır.⁷³ Zira tüm insanlar fitrat bakımından eşit yaratılmışlardır. Başka deyişle yaradılış ve donanım bakımından kâfir ile münâfiğin mü'minden bir farkı bulunmamaktadır. Aralarındaki tek fark özgür iradelerini kullanarak imanı ya da inkârı seçmeleridir.

en-Nisa, 129. âyeti kocanın eşlerine karşı sevgi ve beğenme gibi gücünün yetmediği hususlarda sorumlu tutulmadığını göstermektedir. Âyette kocaya emredilen husus; tüm meylini bir eşe yoğunlaştırarak diğerlerini ihmal etmeyip onların tümüne hüsn-ü muâşeretle davranması ve onları haklarından mahrum bırakmamasıyla sınırlıdır.⁷⁴

el-Kalem sûresinin başında (3. âyet), eşleri arasında adaletli davranama-

⁷⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 1/104-105.

⁷¹ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr*, 29/98.

⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *es-Şâhih* (Dimaşk-Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1423/2002), "Tefsîr", 2.

⁷³ bk. İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr*, 29/98.

⁷⁴ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr*, 5/218.

maktan korkan erkeklere bir eşle yetinmeleri tavsiye edilmişti. en-Nisâ, 129. âyette ise birden çok eş arasında tam olarak adaleti sağlamanın imkânsızlığı açıkça ifade edilmektedir. Bu gerçek karşısında çokeşliliğin yasaklanması beklenirdi. Fakat Allah zorunlulukları, mübrem ihtiyaçları, olağan dışı halleri bildiğinden insanların yerine getirmede zorlanacakları bir yasak yerine, iki alternatif önermektedir: (I) Tek eşle evli erkekler zorunluluk bulunmadıkça bununla yetinmelidirler. Çünkü ilgili âyetlerde adalet ve hakkaniyet vurgusu vardır. Birden çok kadınla evlenmede bunun sağlanamayıp günaha girme riski bulunmaktadır. (II) 3. âyetin tefsirinde belirtilen zaruri haller sebebiyle birden çok kadınla evlenen erkekler ise gönül, sevgi, bağlılık gibi eşit davranamayacakları farklılıklar haricinde, eşlerine karşı maddî konularda adil davranacak, biriyle aktif bir evlilik hayatı yaşarken diğerini askıda (yalnız, maddî bakımdan zayıf) bırakmayacaklardır.⁷⁵

Allah kullarına adaletli olmayı emrettiği halde kocanın eşleri arasında adaletli davranmaya güç yetiremeyeceğini belirten en-Nisâ, 129. âyeti, eşler arasında sevgi ve bağlılık gibi insan gücünü aşan hususların bundan istisna edildiğini de ifade etmektedir. Bu durum, âyetin güç yetirilemeyen ilâhî teklifin cevazıyla ilişkilendirilmesinin isabetli bir yaklaşım olmadığını göstermektedir. Çünkü el-Bakara, 286. âyette belirtilen güç yetirilemeyen şeyin havâtır olduğunu söyleyerek Allah'ın kullarını bundan sorumlu tutmayacağını belirten Eş'arî'nin, aynı doğrultuda en-Nisâ, 129. âyetindeki güç yetirilemeyen hususu da Allah'ın adaletli davranma emrinden istisna etmesi gerekirdi. Bunu yapmayarak Allah'ın başka âyetlerde yer alan adalet emrinden hareketle kocanın eşleri arasında adaletli davranmaya güç yetiremeyeceğini belirten en-Nisâ, 129. âyetini adalet emri dairesine sokması görüşünü temellendirmeye matuf, tutarsız yaklaşım mahiyetindedir.

Aynı yaklaşım Taberî'nin (öl. 310/923), el-Bakara, 286. âyetiyle ilgili tefsirinde de görülmektedir. Bu âyeti teysîr anlamında yorumlayan müfessir bu bağlamda Allah'ın, kullarına imkânlarının bulunmadığı, yerine getiremeyecekleri sorumluluklar yüklediği, onları zora sokmadığını söylemektedir. Âyetteki “nefs”in mü'minlere karşılık geldiğini belirten müfessir, Allah'ın mü'minler için din işlerini kolaylaştırdığını söyleyerek *وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ* ve *فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ* “O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yükledi.”⁷⁶ ve *يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ* “Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor.”⁷⁷ âyetlerini buna delil getirmektedir. Aktardığı bir rivayette, el-Bakara, 286. âyetindeki güç yetirilemeyen şeyin “vesvese” olduğu ve

⁷⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/155-156.

⁷⁶ el-Hac, 22/78.

⁷⁷ el-Bakara, 2/285.

Allah'ın kulunu bundan sorumlu tutmayacağı; başka bir rivayette ise bunun vüs' olduğu ve takât/güç anlamına geldiği belirtilmiştir. Müfessir, bu malumatı verdikten sonra âyetin; Allah'ın kulunu din içinde zora koşmayıp ona kolaylık tanıdığı, kalbine doğan vesvese ve havâtır'dan onu sorumlu tutmayıp aksine bilerek ve kastederek işlediği hayır ve şer amellerinden onu sorguya çekeceğini ifade ettiğini söylemektedir.⁷⁸

Mu'tezile'nin aksine, güç yetirilemeyen ilâhî teklife cevaz veren Eş'ariyye'nin teklif-i mâ lâ-yutâk ile teysîr âyetlerini bağdaştırma gibi bir gayrete lüzum görmediği anlaşılmaktadır. Onların, bir yandan teysîr âyetlerini yorumlarken Allah'ın kullarına kolaylık dilediğini ve işlerini kolaylaştırdığını vurguladıkları, diğer yandan teklif-i mâ lâ-yutâk konusunda da Allah'ın kullarına kaldıramayacakları sorumluluklar yüklemesinin geçerliliğini savundukları; böylece bu iki hususun birbiriyle ilişkili ve birbirini destekleyen yönünü görmezden geldikleri anlaşılmaktadır.

Taberî'ye göre وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır ve onlar için büyük bir azap vardır.”⁷⁹ âyeti, teklif-i mâ lâ-yutâk'ın mümkün olduğunu gösteren delillerdendir. Çünkü burada Allah, inkârcılardan bazılarının kalplerinin ve işitme duyularının mühürlediğini haber vermekle birlikte, onlardan yükümlülüğü düşürmemekte, kalplerinin ve işitme duyularının mühürlenmesine yol açan küfürlerini mazeret görmemekte, aksine buyruklarına uymadıkları için onlara acıklı bir azap vaat etmektedir.⁸⁰ Ona göre aynı hususa işaret eden en açık delillerden biri de يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz.”⁸¹ âyetidir. Bu âyet, teklif-i mâ lâ-yutâk'ın ancak Allah'ın bu teklifi yönelttiği kişiye yardım etmesiyle caiz olacağını söyleyenlerin iddiasının geçeriz olduğunun delilidir Zira kâfirlerin iman etmeyeceklerini ve dalâletlerinden dönmeyeceklerini haber veren Allah'ın, onları küfürden dönerek iman etmeye ve yalnızca O'na ibadet etmeye çağırması bunu ortaya koymaktadır.⁸²

Taberî'nin güç yetirilemeyen ilâhî teklif konusunda net olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü temelde insanın yerine getiremeyeceği yükümlülüğün kendisine yüklenmeyeceğini kabul etmekle birlikte, yine de bu konuda Mu'tezile ile polemige girerek güç yetirilemeyen ilâhî teklifin caiz olduğunu iddia etmekte ve bunu temellendirmek için âyetlerden deliller getirmek-

⁷⁸ Taberî, *Tefsîr*, 5/153-154.

⁷⁹ el-Bakara, 2/7.

⁸⁰ Taberî, *Tefsîr*, 1/100.

⁸¹ el-Bakara, 2/21.

⁸² Taberî, *Tefsîr*, 1/134.

tedir. Eş'arî gibi Taberî'de de ortaya çıkan bu ikilem ya bu konudaki görüşlerini sistematize edemediklerini ya da Mu'tezile karşıtlığı nedeniyle bu tavrı sergilediklerini ortaya koymaktadır.⁸³

Güç yetirilemeyen ilâhî teklif insanın kudreti ile bağlantılı bir konudur. Meselenin temelini oluşturan kudret yerine naslarda istitâa, tâkat ve vüs' ibarelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bir fiili yapabilme güç ve imkânını ifade eden kudretin karşıt anlamı, o fiili yapmaya güç yetirememek anlamındaki acizliktir. İstitaâ'nın fiilden önce olduğunu söyleyen Mu'tezile fiille birlikte bulunan kudreti red etmiştir. İstitaâ'nın fiille birlikte bulunduğunu ve kudretin temelini oluşturduğunu söyleyen Eş'arî,⁸⁴ Hızır'ın Hz. Mûsâ'ya söylediği, *إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا*, "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin."⁸⁵ sözünü buna delil getirmektedir. Ona göre burada Peygamber'in sabremediğine dair bilgimiz, O'nun Hızır'ın yaptıklarına sabretmeye istitâasının bulunmadığını göstermektedir. İstitaâ bulunmadığında fiilin gerçekleşmediğini, bulunduğu ise gerçekleştiğini gösteren bu durum, istitâanın fiille birlikte olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, *مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا* "Onlar (hakikati) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı."⁸⁶ ve *وَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى* "Vahye kulak vermeye de tahammül edemeyen kâfirler."⁸⁷ âyetleri Allah'ın hakikati duymakla sorumlu tuttuğu kâfirlerin buna güç yetiremediklerini ifade etmektedir ki bu naslar, güç yetirilemeyen ilâhî teklifin caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü hakkı kabul etmeyen, bu yükümlülüğü yerine getirecek istitâa'ya sahip değildir. Allah, kâfirleri kendisine iman etmekten sorumlu tutarak onlara yapamayacakları bir yük yüklemiştir. Onların iman etmeye güç yetirememelerinin sebebi, bunu yapmaktan aciz olmaları değil imanın zıddı olan işlerle iştigal etmeleridir.⁸⁸

Eş'arî'nin güç yetirilemeyen ilâhî teklifi iki kısma ayırdığı anlaşılmaktadır. İlki; kişinin güç yetirmediği, yapmaktan aciz olduğu için yerine getiremeyeceği tekliflerdir ki bunlar pratikte vaki olmamıştır. İkincisi; kâfirin iman etmek için gereken ön koşullara sahip olmakla birlikte, imanın zıddı olan şeylerle iştigal etmesi nedeniyle iman etmeye güç yetirememesidir. Bu durumda iki seçenekten birine yönelen irade ve tercih, onun zıddı olan diğer seçeneği engellemektedir. Kâfirlere iman etme sorumluluğunun yüklenmesi bu hususla ilgilidir. Yani, kişinin ilâhî teklife güç yetirememesi, onun zıddı olan başka şeyleri yapmasından kaynaklanıyorsa, yaptığı şeyi

⁸³ Yaşar, *İlk Üç Asır Kelâm Tartışmaları*, 243.

⁸⁴ bk. Eş'arî, *Kitâbü'l-Lüma'*, 93.

⁸⁵ el-Kehf, 18/67.

⁸⁶ Hûd, 11/20.

⁸⁷ el-Kehf, 18/101.

⁸⁸ Eş'arî, *Kitâbü'l-Lüma'*, 99-100.

bırakıp emredildiği şeyi yerine getirmekle yükümlüdür. Dolayısıyla bu tür teklifler kabih sayılamaz.

Eş'arî'nin, imanın zıddı olan inkârı, iman etmeye güç yetirememesi hali diye tarif ettikten sonra, kâfirin iman etmeyişinin sebebini acizlikle değil, teklifin zıddı olan işlerle iştigal etmekle ilişkilendirmesinde sebep ve sonucun yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Burada, kâfirin neden iman etmediği yönündeki temel ve basit sorunun cevabının söylenen şey olmadığı açıktır. Zira kâfirin imanın zıddı olan şeylerle iştigal etmesi, inkârının sebebinden ziyade gereği ve sonucudur. Aynı şey mü'min için de geçerlidir. İmanın zıddı olan işlerle meşguliyete ilişkin olarak sorulması gereken soru, "Kâfir niçin imanın zıddı olan işlerle iştigal etmektedir?" olmalıdır. Bu sorunun cevabı ise, "İman etmediği ya da inkâr ettiği için." olmalıdır. İman ve inkâr fiillerinde insan fıtratının; aklının, iradesini kullanma ve tercihte bulunma yetisinin görmezden gelinemeyeceği aşikârdır. İnsana fiillerinde tam bir hürriyet tanımayan bir düşüncenin, güç yetirilemeyen ilâhî teklif meselesinde bu olguya etkin bir rol vermemesi yönetsel açıdan tutarlı gözükse de hakikat noktasında durum farklı olmaktadır. Zira insanın tüm fiilleri gibi iman ve inkâr fiillerinde de yaratılışında bulunan hür irade ve tercih esastır ki bu, Allah'ın insanı yarattığı fıtratın; özgürlük-sorumluluk dengesinin gereğidir.

el-Bakara, 286. âyetinde geçen "*Lehine olanı da kendi kazandıdır, aleyhine olanı da kendi kazandıdır.*" ifadesi; insan fiilleri ve kader konusunda çağlar boyu devam eden ve kelâmî ekollerin oluşmasına zemin hazırlayan tartışmaya bir nebze açıklık getirmektedir. İnsanın, fiillerinin oluşmasında özel bir irade ve kudretinin bulunmadığını söyleyen Cebriyye; insan fiillerinin, onun irade ve kudretine dayandığını, fiilin sahibi ve mücidi insanın kendisi olduğunu belirten Mu'tezile; insan fiillerinde Allah'ın iradesiyle birlikte, tamam bir etkinliğe sahip olmasa da kendi irade ve kudretinin de bulunduğunu söyleyen Eş'arî ve tüm bu görüşlerin ortasını bulmaya çalışan Mâtürîdî, konuyla ilgili diğer delillerin yanında bu âyeti temel almıştır. Mâtürîdiyye'ye göre Allah insana irade ve kudret vermiştir. Bu irade ve kudret muhdes olup hayır ve şer fiillere taalluk eder ve bu anlamda "külli" özelliktedir. Külli irade ve kudretin iyi ya da kötü fiillere taalluku ise cüz'îdir. Yani cüz'î kudret cüz'î irade demektir. Buna kesinleşmiş ve fiile yönelmiş azîm ve kesb de denilmektedir. Kesb fiilin aslında (yok iken var olmasında ve yaratılmasında) değil, vafında, (hayır ya da şer olmasında) etkilidir. İnsan sorumluluğu da bu kesbe dayanmaktadır.⁸⁹

⁸⁹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/264-265; Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Uşûlî'd-dîn*, thk. Hans Peter Lens (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1424/2003), 255-256.

Eş'ariyye şunu iddia etmiştir: Hüsün ve kubhun aklî oluşu ve Allah'ın fiillerinin ister istemez bu ölçüte göre belirlenmesi, O'na bir tür yükümlülük yüklemek; O'nun fiillerini insan aklının çizdiği çerçevede icra etmeye mecbur olduğunu söylemek anlamına gelmektedir. Oysa Allah'ın irade ve meşietinin mutlak olması, bu sınırlamalardan beri ve onlarla bağdaşmaz olması demektir. Başka deyişle Eş'ariyye'ye göre, Mu'tezile'nin adl, akıl, seçme yetisi (ihtiyar ve istitâa), hikmet ve maslahat terimleri bağlamında ortaya koyduğu görüş; öncelikle Hâlık'ı, yarattığı mahlûk ile kıyaslamak demektir, sonra da tevhid-i zât ve tevhid-i ef'âl'a aykırı düşmektedir. Mu'tezile ise buna karşı Eş'ariler'in inançlarını Kur'an'da sıkça tekrarlanan tenzih (Allah'ı eksik sıfatlardan beri kılma) ilkesine aykırı görmüş ve demişlerdir ki: Onların inançları zorunlu olarak insanı, Allah'ın münezzeh bulunduğu hususları O'na isnat etmeye götürmektedir. Ancak her şeyden önce Kur'an, Allah'ın bunlardan münezzeh olduğunu açıkça bildirmektedir. Zulüm, abes, fahşâ Allah'a nispet edilemez.⁹⁰

Yazı yazamayan birisinden yazmasını istemek akla ve gerçeğe ne kadar aykırıysa Allah'ın sorumluluk yüklediği insanı hakikati anlayabileceği bir yetiyle (akıl), doğru veya yanlış birbirinden ayırt edip bunlardan dilediğini tercih etme irade ve bu tercihini gerçekleştirecek güçle donatmadan sınaması da akla ve gerçeğe o kadar aykırıdır. Allah'ın akla ve hakikate aykırı işler yapması söz konusu olmaması, insana yapacağı teklifin imkân dâhilinde olmasını gerektirmektedir. Varlıklar içerisinde teklifin muhatabı olan insan, Allah'ın kendisini donattığı imkân ve lütuf ile imtihana tabi tutulmuştur.⁹¹

Konuyla ilgili görüş ve yorumlar incelendiğinde Eş'ariyye'nin teklif-i mâ lâ-yutâk anlayışının bir yönden isabetli, diğer yönden ise isabetsiz olduğu anlaşılmaktadır. Fiilin kendisine dayandığı ve Allah'ın mü'min kuluna yardımı olarak gördükleri gücü nefyetme, yani inkârda direten ve iman etmeyecekleri haber verilen kâfirlerin iman etmek için gerekli güce sahip olmadıklarını söyleme açısından isabetli olan bu görüş, bu gücü güç yetirelemeyen ilâhî teklifin dayanağı kılma açısından ise isabetli görünmemektedir. Kudreti iki kısma ayırmaları, ilâhî teklif anlayışlarına bir nebze açıklık getirmektedir. Onlara göre, teklifin dayanağı olup fiilden önce bulunan ve temekkün/imkân bulma, sağlık/vücut öğelerinin sağlamlığı gibi şartlara bağlı olan bir kudret bulunmaktadır ki mü'min ve kâfir, itaat eden ile etmeyen her kes bunda eşittir. *“Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”*⁹²

⁹⁰ Mutahhari, *Adl-i İlâhî*, 27-28.

⁹¹ Süt, “İlahî Teklifin Ahlakî ve Kelamî Arka Planı”, 289.

⁹² Âl-i İmrân, 3/97.

ve *وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ* “Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık diye Allah’ın adına yemin edecekler.”⁹³ gibi âyetlerde söz konusu olan teklif, bu kudretle ilgilidir. Fiille birlikte bulunan ve kudretin hakikatini oluşturan istitâa ise “Onlar (hakikati) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı.”⁹⁴ âyetinde geçtiği üzere, kâfirlerin görme ve işitme yetileri olduğu halde, imana gelmedikleri için gerçekte görmemek ve işitmemele nitelenmeleri halidir. “Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin.”⁹⁵ gibi âyetlere konu edilen istitâa da bu türdendir. Dolayısıyla fiili gerektiren istitâa, kişinin irade ve tercihinin dayanmaktadır.⁹⁶

Eş’arî’nin güç yetirilemeyen ilâhî teklifi mutlak manada geçerli görmediği, yukarıdaki yorumundan da anlaşılmalıdır. Fiili gerektiren istitâa’nın kişinin irade ve tercihinin dayandığını söylemesi bunu göstermektedir. Kâfirin de mü’min gibi iman etmeye güç yetirebildiği fakat bunu irade ve tercih etmediği anlamına gelen bu durum, Mu’tezile’nin de söylediğiyle aynı şeydir. Dolayısıyla Eş’arî’nin teoride de olsa güç yetirilemeyen ilâhî teklifin geçerliliğinde ısrar etmesinin temelinde, kudret sıfatına yaptığı vurgunun yanında Mu’tezile karşıtlığının etkili olduğu söylenebilir.

SONUÇ

İslâm inançlarını aklî bir temele oturtmayı gaye edinen Mu’tezile, ilâhî adaleti öne çıkaran, hassas bir kelâmi sistem geliştirmiştir. Allah’ın kulları için aslâhı yaratmasını gerekli gören bu sistemde O’nun irade ve yaratması hüsün olan şeylere hasredilmiş, kabîh şeylerden ise tenzih edilmiştir. Sınırlı güç ve imkânlarla yaratılıp sınava tabi tutulan insandan hareketle fiillerinde ona tam bir özgürlük ve tercih hakkı tanıyarak özgürlük-sorumluluk dengesini dikkate alan bu düşüncede Allah’ın kullarına teklif-i mâ lâ-yutâk’ta bulunması kabîh ve zulüm nitelenmesi almış ve caiz görülmemiştir.

Kelâm sisteminde nakli merkeze alan Eş’ariyye ise “Dilediğini yapan yalnız O’dur.” (el-Burûc, 85/16) gibi naslardan hareketle ilâhî irade ve kudret sıfatlarını öne çıkarmıştır. Bu bağlamda Allah’ın mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunmasını yetkinliği için gerekli gören bu düşüncede O’nu aslâh ve hikmet gibi şeylerle kayıtlamanın yetkinliğini sınırlandırmak anlamına geleceği düşünülmüştür. Allah için zulümden söz edilemeyeceğini, O’nun dilediği şeyi dilediği şekilde yapmasının adalet olduğunu söyleyen Eş’ariyye, gerçekte vaki olmayıp teoride kalsa da Allah’ın insana gücünü açacak teklif-

⁹³ et-Tevbe, 9/42.

⁹⁴ Hûd, 11/20.

⁹⁵ el-Kehf, 18/67.

⁹⁶ bk. Eş’ari, *Kitâbü’l-Lüma’*, 99-100.

lerde bulunması caiz görülmüştür. İlahi güç ve irade açısından bakıldığında zahiren isabetli gibi görünen bu anlayış, Allah'ın hikmet, adalet ve rahmet gibi sıfatlarıyla bağdaşmamakta; hikmetle iş yapan, şefkat ve merhamet sahibi bir Tanrı tasavvuru yerine, abesle işgal eden, kaos yaratan, zulüm ve haksızlık yapan bir Tanrı tasavvurunu ikame etmektedir.

Hasan el-Basrî'nin, Allah'ın insanlara güç yetiremeyecekleri yükümlülükler yüklemesini caiz görmediği, *Kader* risâlesinde ortaya koyduğu insan fiilleri ve kadere dair görüş ve yorumlarında açıkça görülmektedir. Mu'tezile'nin bu konuyla ilgili anlayışının Hasan el-Basrî'den onay aldığını gösteren bu durum, Mu'tezile'nin düşüncesini ona nispet etmesinde haklılık payı olduğuna da işaret etmektedir.

Mu'tezile'nin güç yetirilemeyen ilâhî teklifi caiz görmemesi, “*Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.*”⁹⁷ ve “*Allah hiç kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz.*”⁹⁸ gibi konuyla doğrudan ilgili gözüken naslarla uyumludur. İkinci âyette belirtilen teklifi, insanın gücünü değil Allah'ın kuluna verdiği mal ve imkânı ifade ettiği yönünde te'vil eden Eş'arî'nin, ilk âyette geçen güç, mal ve imkân anlamına gelen “vüs” ibaresini; insanın kontrol etmeye güç yetiremediği kalbinden geçen ve onu şerre çağırان havâtır diye te'vil etmesinin, yukarıda bahsedilen zorluktan neşet ettiği anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu yorum, onun güç yetirilemeyen ilâhî teklifi mutlak anlamda caiz görmediğini göstermektedir.

Eş'arî'nin aynı âyetler bağlamında ilâhî teklifin “insanların kolayca yapabilecekleri şeyler” olduğunu söylemesi, bu âyetler ile İslâm'ın teysîr/kolaylaştırma yönünü arasında bir ilişki kurduğunu ortaya koymaktadır. Teklif-i mâ lâ-yutâk ile teysîr'in birbirinin zıddı mahiyete sahip konular olduğu dikkate alındığında birini kabul etmek ötekini reddetme sebebi olmalıdır. Buradan hareket edildiğinde Eş'arî'nin her iki hususa dair kabulünün tutarlı gözükmeyeceği söylenebilir. Yine bir yandan, güç yetirilemeyen ilâhî teklifin geçerliliğini savunup diğer yandan, insanın kontrol edemediği havâtır'ı bundan istisna etmesi, gerçekte bu husustaki ilâhî teklifin geçersizliğine hükmettiğini göstermektedir. İlahi teklifin insana verilen mal ve imkânla orantılı olduğunu belirtmesi de aynı hususa işaret etmektedir.

Dikkati çeken bir diğer husus da yaklaşım tarzı gereğince Allah'ın mü'min kulunu ebediyen cehenneme, kâfiri de cennete sokmasını ilâhî adalet diye niteleyen Eş'arî'nin ilâhî adalet anlayışı ile teklif-i mâ lâ-yutâk'ta mal, imkânla ve havâtır gibi hususları dikkate alması arasındaki orantısızlıktır. Başka deyişle her ne kadar Kur'an'ın adalet, ödül ve ceza konsepti ile

⁹⁷ el-Bakara, 2/286.

⁹⁸ et-Talâk, 65/7.

ve insan fitratıyla uyuşmasa da Eş'arî'nin ilâhî adalet anlayışı ile güç yetirilemeyen ilâhî teklife cevaz vermesi arasında bulunan zahirî uyumluluk hali, güç yetirilemeyen ilâhî teklifin geçersizliğini ifade eden naslardaki ilâhî teklifin mal, imkân ve havâtır gibi şeylerle kayıtlı olduğunu söylemesinde tersine dönmektedir. Zira Allah'ın yetkinliğine hanel getirmemek adına zulüm ve çirkin sayılan hususları bile adalet sayan bu anlayışın aynı doğrultuda ilâhî teklifi de hiçbir şekilde kayıtlamaması beklenirdi.

Müfessirlerin, Eş'arî'nin görüşüne delil getirdiği bazı âyetlere ilişkin yorumları, onun görüşünü temellendirmek için bu nasları literal okuduğu izlenimi vermektedir. Eş'arî'nin ilâhî teklif anlayışına delil getirdiği, “*O büyük korku ve dehşet günü gelip de secdeye çağrıldıklarında bunu yapamazlar.*”⁹⁹ âyetinde bahsedilen secde çağrısının; mü'minleri münâfıklardan ayırmaya dönük, teşrif temyizi niteliğinde bir sınav olduğuna dair yorumların; bu çağrı üzerine münâfıkların secde etmek isteyeceklerini fakat belleri yekpare kılınacağı için eğilmek istediklerinde yüzüstü yere düşeceklerini belirten hadisle aynı doğrultuda olması bunu göstermektedir. Eş'arî, Allah'ın başka âyetlerde adaleti emrettiği halde, “*Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz.*”¹⁰⁰ sözünde kadınlar arasında adaletli davranmaya güç yetirilemeyeceğini haber verdiğinden hareketle bunu ilâhî teklif görüşüne delil getirmektedir. Oysa, “*Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.*”¹⁰¹ âyetini yorumlarken havâtır'ı istisna ettiği gibi, burada da kocanın eşlerine karşı sevgi ve bağlılığını istisna etmesi gerekirdi. Nitekim bunu yapan bazı müfessirler; bu âyetin, ilâhî teklifin insanın güç yetiremeyeceği, eşler arasında sevgi ve bağlılık gibi hususları kapsamadığına dikkat çekmişlerdir.

Eş'arî'nin öncelikle imanın zıddı olarak inkârı; iman etmeye güç yetirememesi hali diye tespit ettikten sonra onu kişinin aciz kalmasına değil imanın zıddı olan şeylerle meşgul olmasına dayandırması isabetli görünmemektedir. İnkârda ısrar eden ve Allah'ın iman etmeyeceklerini haber verdiği kâfirlerin iman etmek için gerekli güçlerinin bulunmadığını söylemesi makul ise de bu kudreti güç yetirilemeyen ilâhî teklife temel yapması böyle değildir. Çünkü imanın zıddı olan şeylerle meşgulliyet, inkârın sebebi değil sonucu olmaya daha uygundur. Aynı şey iman için de geçerlidir. İnsanın yaradılışının, irade ve tercihinin iman ve inkâr fiilinde etkili olduğu müsellemidir. Nitekim Eş'arî de fiili gerektiren istitâanın kişinin irade ve tercihinin dayandığını söylemiştir. Bu durum, onun güç yetirilemeyen ilâhî

⁹⁹ el-Kalem, 68/42.

¹⁰⁰ en-Nisâ, 4/129.

¹⁰¹ el-Bakara, 2/286.

teklifin geçerliliği ve geçersizliği arasında gidip geldiğini göstermektedir. Bu durum, teoride de olsa güç yetirilemeyen ilâhî teklifi savunmadaki ısrarlarıyla birlikte değerlendirildiğinde Eş'ariyye'nin bu meselede ortaya net bir anlayışly koymadığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu belirsizliğin ortaya çıkmasında ilâhî irade ve kudrete yaptıkları vurgunun yanında, konuyu tam olarak sistemleştirememeleri ve Mu'tezile karşıtlığı etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Basım, 2005.
- Basrî, Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr. “er-Risâle fi'l-ķader”. *Resâilü'l-'adl ve't-tevhîd*. mlf. Muhammed Ammâra. Kahire-Beyrut: Dârü'ş-Şürûk, 1408/1988.
- Bozkurt, Mustafa. “Eş'arî ve Kâdi Abdülcebbar'ın Teklif Konusundaki Görüşlerinin Mukayesesi”. *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arilik Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 151-166.
- Bozkurt, Mustafa. “Kadı Abdülcebbar'ın Teklif Anlayışı”. *Dini Araştırmalar* 9/26 (Eylül-Aralık, 2006).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *es-Şahhîh*. Dımaşk-Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1423/2002.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Hanefî. *Mu'cemü't-ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşevî. Kahire: Dârü'l-Fadîle, ts.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *Maķâlâtü'l-İslâmiyyin ve'h'tilâfi'l-muşallin* (Beyrut: en-Neşerâtü'l-İslâmiyye, 1426/2005), 200-201.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *Kitâbü'l-Lüma' fi'r-redd 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. thk. Hamûde Zekî Gurâbe. Mısır: Matbaatü Mısır, 1374/1955.
- Ferâhidî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hendâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tünisî. *Tefsîrüt-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârüt-Tunisiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşki eş-Şâfiî. *Tefsîrüt-l-ķur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Seleme. 8 Cilt. Riyad: Dârün Tayyibe, 1418/1997.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kâdi Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu Uşulî'l-ħamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Baskı, 1416/1996.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Erişim 14 Şubat 2022. <http://www.insanveislam.org/FileUpload/ep813891/File/kuran-yolu.pdf>.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü ehl-i's-sünne*. thk. Fâtıma Yûsuf Eshamî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, ts.
- Mutahhari, Murtaza. *Adl-i İllâhî*. çev. Hüseyin Hatemî. İstanbul: Kevser Yayınları, 2005.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerîm. *Uşûlî'd-dîn*. thk. Hans Peter Lens. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1424/2003.
- Süt, Abdulnasır. "İlahi Teklifin Ahlakî ve Kelamî Arka Planı: Teklif-i mâ lâ Yutâk Örneği". *Mukaddime* 6/2 (2015), 283-308.
- Teberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Tefsîrû't-Taberî -min Kitâbihi Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân-*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1422/2001.
- Tehânevî, Muhammed Alî. *Mevsû'atü keşşâfi ıstılahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Alî Dahrûc. çev. Abdullah el-Hâlidî. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996.
- Yaşar, Naif. *İlk Üç Asır Kelâm Tartışmaları ve Taberî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haķâiki't-tenzil ve 'uyûnü'l-eķâvil fi vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1430/2009.